

Василь Яблонський,

завідувач кафедри міжнародних відносин
та міжнародного права
Київського університету
імені Бориса Грінченка,
доктор історичних наук, доцент,
Київ, Україна

Vasyl Yablonskyi,

Head of the Department of International Relations
and International Law,
Faculty of Law and International Relations,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Doctor of History, Associate Professor,
Kyiv, Ukraine

e-mail: v.yablonskyi@kubg.edu.ua
ORCID iD: 0000-0002-2998-7203

Пошуки зовнішньополітичного вибору Державного центру Української Народної Республіки у 1939–1940 рр.

У статті розглядається процес пошуку зовнішньополітичних союзників діячами Державного центру УНР на еміграції в перші роки Другої світової війни (1939–1940) для відновлення незалежності України. Основну увагу приділено політичним процесам у середовищі Державного центру УНР, фактам роз'єднаності у цій частині української еміграції та наявності трьох керівних осередків у Франції, Чехословаччині й Польщі, змісту зовнішньополітичних орієнтацій еміграційного уряду УНР. Уперше публікуються «Листи з провідних кіл УНР», у яких зроблено спроби обґрунтування необхідності укладення зовнішньополітичного союзу з Німеччиною та міститься критика франкофільства частини діячів Державного центру УНР.

Ключові слова: зовнішня політика, Державний центр УНР в екзилі, політична еміграція, друга світова війна, А. Ливицький, О. Шульгин, Німеччина, Франція.

Problems of Foreign Policy Choice of the State Center of the Ukrainian People's Republic in 1939–1940

The Second World War was viewed by Ukrainians abroad and in Ukraine as a potential chance to restore Ukraine's independence. At the beginning of the war, the main political forces of the Ukrainian emigration interfered in a state of mutual confrontation. Each of them tried to attract international contacts for support. The article examines the process of finding foreign policy allies by the State Center of the Ukrainian People's Republic in exile at the first stage of World War II (1939–1940). The main attention is paid to the political processes in this part of the Ukrainian emigration, the disunity and the presence of three governing centers (in France, Czechoslovakia and Poland) and the foreign policy orientations of the emigration government of the Ukrainian People's Republic. For the first time, the document "Letters from the leading circles of the UPR" is published, which attempts to justify the need for a foreign policy alliance with Germany and criticizes the "francophilism" of some figures of the State Center of the UPR in Europe and America. The hypothetical circle of emigration politicians who could be the authors of these documents and their addressees is outlined. Attention is drawn to the fact that the conclusion of foreign policy agreements with Germany in the interwar period was a well-established practice for many countries at that time (France, England, the USSR, etc.). The reasons for the disinterest of the main players in world politics at this stage in the restoration of Ukraine's independence are emphasized. As the government's emigration status and military actions did not help preserve the archives, documents belonging to this period of Ukrainian history and diplomacy have come down to us in limited numbers. Publication and analysis of documents of the Ukrainian People's Republic in exile, which relate to the foreign policy concepts of the Ukrainian emigration government, allow to more fully reveal the vision of ways to restore Ukraine's independence after its territories were part of the USSR, Poland, Romania and Czechoslovakia.

Key words: foreign policy, State Center of the Ukrainian People's Republic in exile, political emigration, World War II, A. Livytsky, O. Shulgin, Germany, France.

Друга світова війна стала для частини українських політичних сил як в Україні, так і на еміграції шансом для відновлення незалежності. Одним із чинників цього процесу став пошук зовнішніх союзників, оскільки досвід періоду Української революції 1917–1921 рр. свідчив про важливість міжнародної підтримки у збереженні незалежності. Еміграційний український уряд надавав великої ваги цьому питанню як в передвоєнний період, так і, власне, під час війни.

Українська історична наука має значний доробок щодо процесів, які розгорталися на території України в означений період. Попри це, існує ціла низка питань, що не отримали належного висвітлення. Діяльність екзильного уряду УНР у 1939–1945 рр. можна беззастережно віднести до цього переліку. Головною причиною цього є, у першу чергу, невелика кількість тогочасних документів, які дійшли до нас, й обмежене коло мемуарів, присвячених цьому непростому періоду.

Вивчення діяльності Державного центру УНР (далі — ДЦ УНР) в роки Другої світової війни більшою мірою зводилося до досліджень боротьби військових формувань УПА — «Поліська січ» — УНРА на чолі з Т. Бульбою-Боровцем та подій, які цьому передували (Косук В., 1986; Бульба-Боровець Т., 1993; Дзьобак В., 1995; Дзьобак В., 2005; Ільющин І., 2009; Киричук Ю., 2003; Патриляк І.К. та ін., 2010). Поза увагою дослідників, як правило, залишаються проблеми функціонування ДЦ УНР, його діяльність в політичній і зовнішньополітичній сферах. Окремі аспекти зовнішньополітичної діяльності еміграційного українського уряду розглядаються в авторських роботах (Яблонський В., 2014; Яблонський В., 2020).

Метою статті є аналіз розробки зовнішньополітичних підходів у середовищі ДЦ УНР в екзилі та публікація невідомих архівних документів з цієї проблематики.

Частина очільників ДЦ УНР в екзилі пов'язувала перспективи відновлення незалежності України з війною Німеччини проти СРСР. Зокрема А. Лівіцький 11 травня 1938 року писав до представника уряду на Балканах, редактора часопису «Гуртуймося» В. Філоновича: «Розвиток світових подій йде в напрямку, що в недалекому майбутньому неминуче допровадить нас до щасливої можливості святкувати Велике Свято на Власній Землі, в незалежній Державі Українській...»¹. Іншої думки з цього приводу дотримувався один з ідеологів ДЦ УНР К. Мацієвич. У 1932 р. він був переконаний, що більшовизм в СРСР буде повалений «лише внутрішніми революційними силами внаслідок тих політичних, соціальних та національних

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 184. Арк. 74.

протилежностей, які весь час нагромаджуються в СРСР та приведуть до нового вибуху...», це врешті-решт приведе до відновлення української незалежності (Мацієвич К., 1932. С. 13). Але ця позиція була висловлена за умов мирного часу, і, либонь, не могла взяти до уваги ті стрімкі події, що динамічно розвивалися з початком війни.

Із трьох осередків Державного центру УНР — варшавського, празького та паризького — останній традиційно був більше включений до світової політики, оскільки там працював керівник еміграційного зовнішньополітичного відомства О. Шульгин. Орієнтація еміграційної Ради міністрів, Міністерства закордонних справ, які знаходилися у Парижі, на країни-переможниці у Першій світовій війні не давала реальних результатів з підтримки «українського питання». Зростання Німеччини як значної світової військово-політичної сили й досвід союзницьких відносин у 1918 р. породжував спокусу у частини «уенерівських» урядовців у Варшаві до відновлення співпраці. Очевидно, що під впливом цих чинників прем'єр-міністр В. Прокопович, за погодженням з президентом А. Лівіцьким, відправляв наприкінці 1930-х до Берліна своїх представників С. Нечая та М. Лівіцького (Трощинський В., 1994. С. 92). Ці політики дотримувалися думки, «що треба працювати серед нім[ецьких] урядових чинників, бо тільки Н[імеччи]на може нас щиро зрозуміти і реально допомогти нашій визвольній боротьбі...»². На знак протесту проти такої позиції з уряду вийшов «франкофіл» О. Шульгин.

Навіть з початком війни серед частини оточення президента А. Лівіцького не зникла переконаність у доцільності українсько-німецького союзу. У першій половині 1940 року невстановлений представник «провідних кругів УНР» стверджував, що «Франція-Англія, в разі перемоги навіть, дбатимуть про Велику Польщу й В[елику] Росію, ми переконані, що тільки в Н[імеччині] може (тимчасом тільки може), запанувати думка про поділ Росії і про створення незалежної Української держави...»³. Однак Берлін, попри дані власної розвідки про те, що «УНР під керівництвом А. Лівіцького досить активна, має своїх прихильників між колишніми старшинами й вояками армії С. Петлюри» (Косук В., 1986. Р. 548), не поспішав визнавати УНР за союзника. Те саме джерело з варшавського осідку мусило констатувати, що підтримки з боку Німеччини у створенні незалежної України зараз немає, «захоуємо неутральність, як бачите з комунікатив... неутральність і об'єктивність»⁴.

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 80. Арк. 13.

³ Там само.

⁴ Там само.

Однак війна внесла свої корективи як в плани уряду, так і в поточну політику. Укладення союзницьких угод між Радянським Союзом та Німеччиною робило неможливим сподівання на допомогу від останньої, принаймні у перший період війни. Як згадував М. Ливицький: «Уряд УНР пробував в'янути, які пляни щодо України має гітлерівська Німеччина. Ці спроби в'яснення дали дуже негативні результати. Ніяких позитивних плянів у напрямку підтримки боротьби українців за відновлення суверенної Української держави політики третього Райху, а тим більше сам Гітлер і його найближче оточення не мали...» (Ливицький М., 1984. С. 63). Таким чином, були зруйновані ілюзії частини політиків ДЦ УНР на можливий альянс з Німеччиною під час Другої світової війни.

Настрої цієї частини «уенерівців» виразно ілюструють «Листи з провідних кругів УНР», що публікуються в цій статті. Авторство невідомих «Листів...», на нашу думку, належить діячам варшавського осередку Державного центру, включно із членами уряду, які перебували у Празі. Якщо виключити із списку Андрія та Миколу Ливицьких (котрі згадуються в документі), то цей перелік буде не надто довгим: М. Ковальський, М. Садовський, В. Сальський, Р. Смаль-Стоцький, Л. Чикаленко та А. Яковлів. З меншою вірогідністю можна долучити до авторства «Листів...» діячів «другого ешелону» ДЦ УНР — В. Валійського, І. Іножарського, Б. Ольхівського, Я. Фартушного, В. Шевченка та ін.

Листи мали свого адресата — Крайовий провід ОУН — і містили низку важливих сигналів до політичних союзників: 1) наголошувалося на потребі консолідації українських сил під егідою ДЦ УНР та мобілізації ресурсів; 2) підкреслювалося, що з окупацією Польщі знімалися формальні перешкоди щодо відновлення союзу між табором УНР і західноукраїнськими політичними організаціями; 3) висловлювалися сподівання на продовження боротьби за незалежність України у союзі з Німеччиною.

Частково можна погодитися із вітчизняним дослідником В. Трощинським, котрий стверджує, що цей документ «аж ніяк не можна зарахувати до активу зовнішньополітичної стратегії екзильного уряду...», продиктованого «розчаруванням політиків УНР з приводу того, що, попри всі їхні зусилля, Франція, Англія та США мало цікавилися українською справою й були далекими від того, щоб здійснити якісь серйозні акції з метою її підтримки...» (Трощинський В., 1994. С. 92-93). Однак прагнення ДЦ УНР заручитися підтримкою однієї з найпотужніших держав того часу є цілком зрозумілим і не виходить за межі «трендів» тогочасної міжнародної політики — угоди з Третім рейхом у другій половині 1930-х рр. уклали більшість європейських країн, включно з Англією, Францією та СРСР.

Тому в подальших історичних розвідках щодо цього складного періоду важливо відходити від радянських ідеологічних нашарувань, які інколи й зараз присутні в сучасній історіографії. Українське прочитання історії часто передбачає відмінні підходи щодо інших національних історій (російської, польської чи німецької), оскільки історичні процеси на території України у 1939-1945 роках розвивалися за власною логікою, яка диктувалася українськими інтересами.

* * *

[Копія]
У.Н.Р.

Відпис.

І. (Лист з провідних кругів У.Н.Р.)

«Коли вдарив давно жданий грім» (розпочалася Друга світова війна. — В.Я.), український загал в районі посідання Німеччини здецидував (вирішив. — В.Я.), ніби УНР скінчена, бо накладала (мала союзні зобов'язання. — В.Я.) з поляками. Частина навіть «нашого» громадянства в В[арша]ві (прихильники ДЦ УНР. — В.Я.) при чинній участі «ваших» (галичан. — В.Я.) [О.] Наз[ар]ука та [А.] Гладилевича, почала оскаржувати нашу верхівку перед місцевою н[імецькою] владою, ніби «рятуючи українську справу», почала хилитися на бік ... ген[ерала] [П.] Скоропадського. Такий близький до нас д[октор] [І.] Липа не був злочинцем, а наївним патріотом, що не зорієнтувався в ситуації, бо до того був під впливом своєї жінки — Хомишинівни.

Та «скінченність У.Н.Р.» була помилкою, яку тільки тепер починають розуміти і друзі і вороги наші.

Річ у тому, що скоро після приходу [А.] Гітлера до влади, наш уряд⁵ став на тому, що треба працювати серед нім[ецьких] політичних чинників, бо тільки Н[імецьки]на може нас щиро зрозуміти і реально допомогти нашій визвольній боротьбі. Тій нашій справі перешкождали поляки, особливо після смерті [Ю.] Пілс[удсько]го, коли почала рватися та остання нитка, яка нас ніби з Польщею в'язала. Треба було наш контакт з нім[ецькими] чинниками тримати в таємниці і від широкого громадянства, і від ... поляків, щоб та тоненька ниточка передчасно не обірвалася. Тим паче, що самі німці сподівалися на порозуміння з П[ольщею].

Коли почалася війна, то верхівка УНР без огляду на ніби союз Н[імецьки]ни з нашим ворогом (мова йде про СРСР. — В.Я.), свідомо залишалася тут і подбала про нав'язання контакту з Б[ерлін]ом. Стоючи твердо на цьому, що Франція — Англія, в разі перемоги навіть,

⁵ ДЦ УНР в екзилі.

дбатимуть про велику Польщу й В[елику] Росію, ми переконані, що тільки в Н[імеччині] може (тимчасом тільки може), запанувати думка про поділ Росії і про створення незалежної Української держави. Мусить навіть запанувати, але поки цього нема, заховуємо неутральність, як бачите з комунікатів... Невтральність і об'єктивність.

Наслідком наших заходів перед н[імецькими] чинниками була подорож до Риму, про яку певно Ви чули, заснування там Пресового Бюро, яке розіслало комунікати. Тепер закордоном сидить М[икола] Л[івицький], що весь час був тут і технічно той «контакт» переводив... Нашим біжучим завданням є ліквідація «польськофільської» акції «уенерівців» в Парижі (Український Комітет в Парижі (1939-1940 рр.). — В.Я.) на чолі з проф[есором О.] Шульгіним, який нічого не навчився і перед чотирма роками вийшов з н[аціонального] уряду за безнадійне франкофільство. Безоглядна «орієнтація» тієї групи, про яку певно знаєте, та її зоологічне германофобство, почасти також виникають з непоінформованості. Вони гадали, що Н[імеччина] ставиться до УНР негативно і докотилися до ганебного і безвиглядного, як то бачимо з їх декларацій, статей і комунікатів.

Як бачите, УНР (і може навіть тільки УНР), має вже можливість реальної праці, хоч з огляду на скомпліковані відносини (ускладнені стосунки. — В.Я.), поки що тільки інтимної (довірчої. — В.Я.) праці. Може мені доведеться на якийсь час виїхати закордон уже на довший час, але я не хочу розпочинати ширшої акції без порозуміння з політичними діячами Галичини й Волині, особливо з представниками Вашого угруповання (ОУН. — В.Я.). Те порозуміння може бути лише інтимним (довірчим. — В.Я.), але мусить бути, бо справді ж ніщо вже нас не ділить. Коли в році [19]20-му Уряд УНР рахувався з фактичним станом, то тепер тим паче буде рахуватися, себто буде провадити безкомпромісову боротьбу за самостійність і соборність. Але ту боротьбу хоче вже провадити об'єднаними силами, силами всіх земель нашої незламної Батьківщини...⁶

[Копія]
У.Н.Р.

Відпис.

II. (Лист з провідних кругів У.Н.Р.)

Запитуєте чому А[ндрій] М[иколайович] Лівицький так коротко перебував в неутральній державі, і чому не зачекав довше, бо тоді може й дочекався б зустрічі з В['ячеславом] К[остянтиновичем] Прокоповичем?

Причин є кілька. По-перше, вже за тиждень перебування в Римі А[ндрій] М[иколайович]

довідався, що В['ячеслав] К[остянтинович] не може виїхати з Фр[анції]. В листах і телеграмах звідти виразно натякали, що В['ячеславу] К[остянтиновичу] дуже трудно, або й неможливо добути дозвіл на виїзд і що в кожному разі клопотання триватимуть довго. По-друге, пощастило А[ндрію] М[иколайовичу] виїхати завдяки особистим зв'язкам його сина і під особисту відповідальність тих чинників, які подбали про дозвіл на виїзд, паспорт і візи. Таким чином, «волю рухів» хоч А[ндрій] М[иколайович] і має, але ця воля не має більшого політичного значіння, хіба може є лише малим початком порозуміння глибшого.

Міг А[ндрій] М[иколайович] виїхати не на місяць березень, а в лютому, а навіть у січні, але для такої подорожі потрібні були гроші. Мови не могло бути про фінансування цієї подорожі «ззовні», бо для того необхідні були виразні союзні стосунки, до яких ще далеко.

Наш уряд вважає за конечне, щоби загал український почув його слово й знав про його політичну тактику під час сучасної заверюхи. Але Уряд вважав, що національна гідність наша вимагала, щоб Уряд, чи його ці відпоручники виступили прилюдно тільки в неутральній території. Нічого справді не варті «деклярації» Українського Комітету в Парижі, чи резолюції українських організацій в Канаді, в яких запевняють в найщиріших симпатіях до Англії-Франції і в ненависті до Німеччини. Хоч би навіть ці деклярації та резолюції були й щирими, але не кожний укр[аїнський] патріот повірить у їх щирість, бо ухвалені й видруковані вони в інтенціях і на територіях відповідних воюючих держав.

Урядові чинники опинилися в трагічному положенні: треба було виїхати з Н[імеччи]ни, щоби «деклярувати», але не було коштів не то на подорожні видатки, а навіть на мізерне життя (йдеться про прожитковий мінімум. — В.Я.) нашого Проводу...⁷

Тоді з ініціятиви ближчих людей зорганізували комісію, яка розпочала збірку грошей не на «мізерне життя», про яке кожний мусів сам подбати, а на «Фонд пропаганди», чи на політичну діяльність нашого Державного Центру. Сталось відрядне явище, яке показало, що маємо ще порох в наших традиційних порохівницях: знайшлися патріоти, що не були близькими ні до А[ндрія] М[иколайовича], ані до верхівки взагалі, а весь час займалися переважно заробітчанною працею. Ті українці почали дбати і про підтримку «мізерного життя» і про фінансування діяльності нашого [Державного] Центру. На жаль, небагато є укр[аїнських] патріотів заможних і далеко не всі наші люди влаштувалися на праці, але констатуємо, що й найбідніші приєдналися до збірки

⁶ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 80. Арк. 13.

⁷ ДЦ УНР в екзилі.

і погодились на добровільне самооподаткування. Просимо кожного свідомого патріота подбати про поширення цієї акції, бо збільшення і зміцнення фонду дасть можливість нашому Урядові бути і діяльним і ... незалежним. Усе завдяки тим копійкам, що були зібрані з початку ц[ього] р[оку] А[ндрій] М[иколайович] міг виїхати до нейтральної держави, відновити необхідні зв'язки, перевести конечно листування (завершити листування. — В.Я.), вислати телеграму до Українського Конгресу в НьюЙорку і заснувати в Римі Пресове Бюро. Останнє розіслало по всьому світі три комунікати для зорієнтування українського громадянства в сучасній складній політичній ситуації. Як бачите зі змісту телеграми і комунікатів, наш уряд не «орієнтується» на ту чи іншу воюючу сторону, а дбаючи про нашу національно-державну справу, захоче тимчасом нейтральності (дотримується тимчасового нейтралітету. — В.Я.). Так була ухвала Уряду ще перед сучасною війною, так мусить бути до того часу, поки великі держави не виявили свого відношення до нашої визвольної

боротьби і поки Рада Міністрів в доповненому складі тієї ухвали не перегляне. Тимчасом Уряд дбає про порозуміння і спільні виступи з політичними діячами Галичини й Волині і про інтенсифікацію нашої акції на міжнародній арені. Необхідно організувати авторитетну експозицію (повноважне представництво. — В.Я.) Уряду в нейтральній державі, конечною є пресова акція в Європі та Америці, необхідні подорожі відпоручників (представників. — В.Я.) Уряду. Настав час, коли можна покладатись тільки на власні сили, тому комісія складає свою подяку патріотам, хто вже прийшов з допомогою і закликає всіх приєднатися до нашої збірки. Просимо матеріального напруження лише в цей перехідний момент (момент. — В.Я.), бо наближається вже час, коли уряд офіційно задекларує про свої тактичні позиції і матиме більші можливості матеріальні для ширшої політичної акції⁸.

8 ЦДАВО України. Ф.3833. Оп.1. Спр.80. Арк. 11–12.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Львів : Поклик сумління, 1993. 324 с.
- Дзюбак В. Конфлікти в ОУН(Б) і їх вплив на український Рух Опору (1941–1944). Київ : Видавничий дім «Інфоцентр», 2005. 270 с.
- Дзюбак В. Отаман Тарас Бульба-Боровець. (Штрихи до політичного портрету). Київ, 1995. 92 с.
- Ільющин І. Українська Повстанська Армія і Армія Крайова: Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.). Київ : Києво-Могилянська академія, 2009. 399 с.
- Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. 464 с.
- Лівидський М.А. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. Мюнхен ; Філядельфія : Українське інформаційне бюро, 1984. 73 с.
- Мацієвич К. Перед поворотом на Україну. Тризуб. 1932. Ч. 28–29 (336–338). С. 10–26.
- Патриляк І.К., Боровик М.А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. 590 с.
- Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ : Інтел, 1994. 260 с.
- Яблонський В.М. Державний центр УНР в екзилі: ідеї, боротьба, традиція (1921–1992 роки). Київ : КНТ, 2020. 648 с.
- Яблонський В. Державний центр УНР в роки Другої світової війни. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. 2014. Том 24. С. 327–337.
- Kosyk V. L'Allemagne national-socialiste at L'Ukraine. Paris. 1986. 665 p.

REFERENCES

- Bulba-Borovets, T. (1993). *Armiia bez derzhavy*. Lviv: Poklyk sumlinnia [in Ukrainian].
- Dzobak, V. (2005). *Konflikty v OUN(B) i yikh vplyv na ukrainskyi Rukh Oporu (1941–1944)*. Kyiv [in Ukrainian].
- Dzobak, V. (1995). *Otaman Taras Bulba-Borovets. (Shtrykhy do politychnoho portretu)*. Kyiv [in Ukrainian].
- Ilyushyn, I. (2009). *Ukrainska Povstanska Armiia i Armiia Kraiova: Protystoiannia v Zakhidni Ukraini (1939–1945 rr.)*. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu. (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka*. Lviv: Dobra sprava [in Ukrainian].
- Kosyk, V. (1986). *L'Allemagne national-socialiste at L'Ukraine*. Paris [in French].

- Livytskyi, M. (1984). SC UNR in Exile between 1920 and 1940. Munich; Philadelphia: Ukrainian Information Bureau [in Ukrainian].
- Matsiievych, K. (1932). Pered povorotom na Ukrainu. Tryzub, 28–29 (336–338), 10–26 [in Ukrainian].
- Patryliak, I. K., Borovyk, M. A. (2010). Ukraina v roky Druhoi svitovoi viiny: sprobа novoho kontseptualnogo pohliadu. Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M. M. [in Ukrainian].
- Troshchynskyi, V. P. (1994). Mizhvoienna ukrainska emihratsiia v Yevropi yak istorychne i sotsialno-politychne yavyshe. Kyiv: Intel [in Ukrainian].
- Yablonskyi, V. (2014). Derzhavnyi tsentr UNR v roky Druhoi svitovoi viiny. Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. *Istorychni nauky*, 24, 327–337 [in Ukrainian].
- Yablonskyi, V. M. (2020). Derzhavnyi tsentr UNR v ekzylі: idei, borotba, tradytsiia (1921–1992 roky). Kyiv: KNT [in Ukrainian].

Дата надходження статті до редакції: 10.09. 2021.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International
(CC BY-NC-SA 4.0)